

RECENZIE

Jonathan CULLER: SAUSSURE

Bratislava, Archa 1993, 119 s.

Bratislavské nakladatelství ARCHA vydalo jako šestý svazek své edice *Filozofia do vrecka* pojednání o jedné z klíčových postav moderní lingvistiky a filosofie jazyka, o Ferdinandu de Saussurovi. Podobně jako předchozí svazky zmíněné edice i tento potvrdil přísloví, že méně někdy může znamenat více: na malém prostoru se nám v něm dostává neobyčejně jasné shrnutí toho, co je na Saussurově učení skutečně podstatné.

Ferdinand de Saussure je postavou pozoruhodnou, ale i poněkud podivnou. Téměř nikdo nepochybuje, že vykonal něco, co je zásadně podstatné pro naše porozumění jazyku; ale málokdo je schopen jasně říci, co to bylo. Ti, kteří se k Saussurovu odkazu hlásí, obvykle zdůrazňují a rozvíjejí jenom jeden aspekt jeho díla, a nezřídka Saussurův odkaz posouvají do roviny, která je duchu jeho vlastního díla zcela cizí. Saussurovými nejznámějšími následovníky jsou francouzští strukturalisté - od Lévi-Strausse po Derridu; pročítáme-li ale Saussurův *Course de linguistique générale*, nemůžeme nevidět, že se svou střízlivou faktičností mnohem více blíží duchu prací třeba Gottloba Frega nebo Willarda Van Orman Quina.

Nezafaditelnost Saussurova díla má, domnívám se, svůj původ v tom, že se v něm kříží popisná, empirická lingvistika s velice abstraktní filosofií jazyka. Empirická lingvistika je půdou, na které Saussure oběma nohama stojí - jeho dílo se hemží termíny jako je *foném*, *syntagma*, či *aglutinace* a způsobuje, že jsou jeho práce zdánlivě o něčem zcela jiném než práce jeho filosofických současníků - ať už Frega, Russella a Husserla, či třeba Nietzscheho. Saussure ovšem velice rychle přechází k natolik abstraktním otázkám podstaty jazyka, že společnou řeč s těmi, jejichž jazykem zdánlivě mluví, ztrácí. Tím je do jisté míry cizí oběma táborům - jednomu obsahem, druhému formou. Jenom tak je možné si vysvětlit, že si na Saussura někdy dělají nárok víceméně protichůdné myšlenkové směry: jedni v něm vidí otce francouzského strukturalismu a tedy principiálního protivníka anglo-americké analytické filosofie; zatímco jiní se na strukturalismus dívají spíše jako na zneužití Saussurova odkazu ("Domnívali se," říká na adresu strukturalistů Thomas G. Pavel ve své knize *The Feud of Language*, "že z obyčejných popisných tvrzení mohou být odvozena ohromující metafyzická prohlášení."), či hledají paralely mezi Saussurem a Wittgensteinem (R. Harris).

Po přečtení recenzované knížky jsem nabyl dojmu, že Jonathan Culler patří k těm, kterým se to, o co v Saussurově díle jde, vystihnout skutečně podařilo, a navíc se mu to podařilo skutečně nezaujatě, *sine ira et studio*, shrnout a vyložit. Dokázal to navíc na

pouhých zhruba sto stránkách a s jasností, která předčí vše z toho, co je mi ze saussurovské literatury známo.

První, jenom pětistránková kapitolka podává stručnou zprávu o Saussurově životě a o kontextu, ve kterém jeho základní dílo, *Kurz obecné lingvistiky*, vznikalo. Druhá kapitola je pak stručným průvodcem hlavními myšlenkami *Kurzu*; a vystihuje skutečně to nejpodstatnější. Východiskem úvah o Saussurově pojetí jazyka je Cullerovi zdůraznění arbitrární povahy jazykového znaku - faktu, že mezi označujícím a označovaným není žádné "přirozené" pouto. Není žádný důvod, proč by měl být určitý význam vyjádřen určitým výrazem, kterýkoli výraz je stejně tak dobrý pro vyjádření jakéhokoli významu jako kterýkoli jiný. Co více, označující a označované nelze podle Saussura chápat jako dvě nezávisle existující věci, které jsou v rámci jazyka uvedeny do spojení (jazyk, říká Saussure, není nomenklatura), označující i označované se konstituují teprve v rámci konstituce jazyka, a to skrze své vztahy k ostatním prvkům jazyka. Znak je tedy, dovozuje Culler, arbitrární nejenom v tom, že neexistuje žádné "přirozené" spojení mezi označujícím a označovaným, ale i v tom, že neexistuje žádný "přirozený" důvod, proč by něco mělo být označujícím či označovaným a něco ne, že tedy arbitrární je i způsob jakým jazyk organizuje svět do kategorií. To je dáno čistě nesubstanciální či diferenční povahou označovaného i označujícího - označujícím není slovo, ale slovem jenom nesená pozice v abstraktním systému jazyka, a označovaným není myšlenka či věc, ale opět jenom pozice v diferenčním pojmovém systému vytvářeném jazykem. Jazyk je, jak Saussure říká, forma a nikoli substance.

Culler si dále všímá Saussurových rozlišení mezi *langue* a *parole* a mezi *synchronií* a *diachronií*. První z nich se týká rozlišení mezi jazykem jako abstraktním systémem (institucí) a jazykem jako souhrnem jednotlivých konkrétních výpovědí, které jsou interpretovatelné jako jazykové právě díky existenci jazyka jakožto systému. Druhé rozlišení je rozlišením mezi studiem systému jazyka fixovaného v určitém časovém bodě a studiem vývoje tohoto systému v čase. Tyto kategorie vykazují jistou až paradoxní dialektičnost. *Langue* je zřejmě jenom hypostázi *parole*; *parole* je však na druhé straně tím, čím je, jenom díky existenci *langue*. *Synchronie* je pouhou abstrakcí - stav jazyka k určitému momentu skutečně fixovat nedokážeme; i *diachronie* se však zdá být pouhou fikcí - existuje jenom posloupnost synchronických systémů a vzhledem k jejich čistě strukturální a tedy autonomní povaze (žádná změna není pouze lokální!) *de facto* neexistuje nic, co by nám dovolovalo vidět v této posloupnosti nějakou substanciální kontinuitu.

Třetí kapitola knihy rozebírá význam Saussurova učení pro vývoj lingvistiky a humanitních věd v našem století vůbec. Culler ukazuje, v čem bylo Saussurovo pojetí jazyka v rámci tehdejší lingvistiky převratné a uvádí ho do kontextu jiných převratných teorií Saussurových současníků: Freudova přístupu k lidské psychice a Durkheimova přístupu k lidské společnosti. Saussurovi, Durkheimovi a Freudovi je podle Cullera společné to, že prosadili v rámci humanitních věd zcela nový model vysvětlení: vysvětlení jako zařazení do systému či struktury. Saussure přišel na to, že pochopit jazykový fakt neznámá najít kauzální vysvětlení pro to, proč lidé vydávají takové a takové zvuky, či proč vytvářejí takové a takové obrazce na papíře, ale zařadit tento fakt

do systému komunikácie, nájsť jeho miesto v štruktúre jazyka. Totéž učinil podľa Cullera Freud pre fakta našej psychiky a Durkheim pre fakta našej spoločnosti.

Čtvrtá kapitola knihy sa zaoberá obecnou teóriou znakov ako rozpracovaním Saussurova dedičtva. Culler ukazuje, ako je Saussurovo pojetie jazykového znaku zobecniteľné natoľko, že sa stáva paradigmatom obcej teórie znaku, *sémiologiei*, širšie uplatniteľné v rámci humanitných vied i mimo ň. Uvádí tri obce typy znakov: *ikony* (u nich ide o spojenie označujúceho s označovaným na základe podobnosti), *indexy* (u nich ide o spojenie na základe kauzality), a *vlastní znaky* (kde ide o spojenie arbitrárne). Saussurovské hľadisko ovšem svádi k otázke, ktorou si Culler v knihe nekladie a ktorá by mohla byť pre myšlienku sémiologie fatálna: je vôbec niečo, čo majú ikony a indexy spoločného so znakmi v saussurovskom smysle a čo dáva význam jejich podfarbeniu jednej obcej kategórie a jednej obcej nauce? Není tou najcharakterističtšou vlastnosťou saussurovských znakov práve jejich arbitrárnosť, a teda anti-ikonickosť a anti-indexičnosť? V závere kapitoly sa pak autor dostáva k pojmu *logocentrismu*, charakteristickému pre súčasny poststrukturalizmus, a naznačuje, že tento pojem úzce súvisí s pojetím jazyka ako nomenklatury myšlienkových obsahov.

Na záver môžu lenopakovať to, čo som uvedl už na začiatku: Cullerovo zachycenie Saussura je mimoriadne dobré a to, že nyní existuje v slovenštině, je třeba nadšeně uvítat. I překlad Jany Lazarové se zdá být dobrý, i když ne zcela bez chyb (jmenuje-li se Hockettova kniha o lingvistice *The State of the Art*, neznamená to *Postavení umění*, ale spíše *Současný stav oboru*).

Jaroslav Peregrin

Norman MALCOLM: Ludwig Wittgenstein v spomienkach

(So životopisnou črtou Georga Henrika von Wrighta).

Bratislava, Archa 1993, 109 s.

Čítanie životopisu filozofa má vždy zvláštnu a neopakovateľnú atmosféru. Možno ju vyvolávajú spomienky na vlastnú mladosť s jej nepopierateľnou a neopakovateľnou snahou nájsť za zdanlivo chladným krištáľovým lesom pojmov horúce srdce ľudského a zraniteľného mysliteľa. Možno čaro vyplýva z predpokladu životopisu, ktorým je obyčajne hlboký, alebo aspoň hlboko prežívaný, priateľský vzťah, ktorý sa viaže k "spoločnej stavbe", k vlastnému filozofovmu dielu. To nikdy nie je iba pozadím, ale možno jediným dôvodom biografie. Veď táto budova vlastne vznikla vo vzájomnom kontakte a vplyve, alebo bola prinajmenšom predmetom veľmi pozorného pozorovania. Mohlo by sa zdať trochu kruté, že každý taký životopis je podmienený "dielom" (významom, vplyvom) filozofa, keby sme si neuvedomili, že odlišovať filozofa od jeho